ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

TURKMAN TILIDAGI O'ZLASHMA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ETIMOLOGIK TAHLILI VA MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Babayeva Maya Amangeldiyevna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
qozoq tili ham adabiyoti kafedrasi turkman tili va adabiyoti o'qituvchisi

Har bir millat o'z tili va madaniyatiga ega bo'lib, madaniyat tilda turli til birliklari (leksemalar, frazeologik birliklar)da o'z aksini topishi til va madaniyatning bir-biri bilan chambarchas bo'gliq ekanligini tasdiqlaydi.

Tillar orasida chuqur semantik farqlar mavjudligi V. Gumboldt tomonidan ham ta'kidlangan: "har bir til o'ziga xos dunyoqarashini o'z ichiga oladi. Individual ovoz obyekt va shaxs o'rtasida vositachilik qilgani kabi, butun til ham insonlar va ularga ta'sir etuvchi ichki va tashqi olam o'rtasida vositachilik qiladi. Har bir til o'z sohiblari atrofida aylana chizadi"[1].

Mashhur rus tilshunosi G.O. Vinokurning "tilni o'rganayotgan har qanday tilshunos, albatta, tanlagan tili uning mahsuloti bo'lgan o'sha madaniyatning tadqiqotchisiga aylanadi"[2] degan fikri tilshunoslikning shakillanishidan boshlab tasdiqlanib kelmoqda.

Til va madaniyatning o'zaro munosabatini Vilgelm fon Gumboldtning "Odam tillarining tuzilishining farqlanishi va uning odam zotini ma'naviy rivojlanishiga ta'siri"[3] nomli asarida batafsil yoritib berilgan.

Shu o'rinda lingvokulturologiya atamasi haqida to'htalib o'tishni joiz topdik.

Lingvokulturologiya – til va madaniyatning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan hodisalar – til – madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida soha hisoblanadi.

"Lingvokulturologiya" atamasi dastlab frazeologik maktab asoschisi V.N.Teliya va V.V.Vorobyov, V.A.Maslova va boshqalarning ishlarida ko'rindi. Lingvokulturologiyaning shakllanishi haqida gapirilganda, deyarli barcha tadqiqotchilar bu nazariyaning ildizi V.F.Gumboldtga borib taqalishini ta'kidlaydilar[4]. Ushbu adabiyotlarda bu sohaning rivojlanishida A.A.Potebnya, L.Vaysgerber, X.Glins, X.Xols, D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, E.Sepir, B.L.Uorf, G.Brutyan, A.Vejbiskaya, D.Xaymz kabi tilshunoslarning fikrlari muhim rol o'ynaganligi ta'kidlanadi[5].

Turkman tilining lug'at va grammatik tuzilishining rivojlanishida boshqa til vositalari bilan bir qatorda frazeologizmlar ham katta rol o'ynaydi.

Frazeologizmlarning tarkibida nechta so'z ishtirok etishiga qaramay, ular yagona umumiy ma'no bilan birlashadi va emotsionalekspressiv ma'noni ifodalaydi. O'zlashgan frazeologik iboralar orqali uning ma'lum bir tildan kirib kelgani, semantik va uslubiy hususiyatini aniqlash mumkin. Jumladan, *objovoz*[6] so'zi forscha – tojikcha bo'lib, "suv kuchi bilan yuradigan, sholi oqlaydigan qurilma" ma'nosini bildiradi. Shu bilan birga bu so'z "*qoshini objuvoz qilmoq*" o'zlashma iborasini shakllantirishga ham vosita bo'ladi hamda mazkur ibora "*ikki qoshini galma-gal o'chirmoq*" ma'nosini ifodalaydi: Domla …qoshlarini objuvoz qilib, Elmurodga tikildi[7] (P. Tursun,Oqituvchi'). Turkmanchada esa bu so'z "göz gaşyny oýnatmak" kabi ishlatilib keladi.

G. Adashulloyev frazeologik birliklarni quyidagi guruhlarga ajratadi:

1. Ot frazeologik birliklar. (dardi ishq-ishq dardi, bozichai dast-qo'l uyinchog'i);

2. Fe'l frazeologik birliklar. (go'sh dodan-quloq solmaq, past zadan-pastga urmoq);

3. Gap tuzilmasiga ko'ra ad'ektiv frazeologik birliklar (honayi kase suhtan-kimningdir uyi kuymoq)[8]. Turkman tilida bu frazeologik birlik "öýi köýen, öýiň köýsin" deb ishlatiladi.

A. Vejbitskaya madaniyatning Klifford Gerts taklif qilgan ayniqsa samarali bir ta'rifini keltiradi. Unda aytilishicha, madaniyat – bu ramzlarda mujassam-

[1] Гумбольдт В. Избранные труды по языкознания. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.

[2] Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 211.

[3] Ko'rsatilgan ish. 1984. – B. 80.

[4] V.Gumboldtning til va shaxs haqidagi fikrlari to'g'risida qarang: Nurmonov A. Ovrupoda umumiy va qiyosiy tilshunoslikning maydonga kelishi. Nurmonov A.Tanlangan asarlar.2- jildlik.– Toshkent: Akademnashr.

[5] Маслова В.В. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания / Критика и семиотика. – М.,1987.

[6] Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изохли луғати. – Тошкент. – С. 73.

[7] Йўлдошев Б., Адашуллоева Г. Ўзбек тилида фразеологизмларнинг семантик-услубий хусусиятлари. Монография. – Самарқанд, 2012. – Б. 55.

[8] Ko'rsatilgan ish. – B. 131.

lashgan mohiyatlarning tarixiy jihatdan shakllanadigan modelidir. Bu meros qoldiriladigan tasavvurlar tizimi bo‘lib, ular yordamida odamlar o‘zaro bir-biri bilan muloqatda bo‘lishadi va ularning hayot haqidagi bilimlari hamda hayotiy qoidalari shu tasavvurlar asosida qayd qilinadi va rivoj topadi[1].

Ma’lumki, madaniyat tushunchalar sistemasi, muayyan xalqning hayot obrazi, milliy xarakter, milliy mentalitet sifatida keng etnografik mazmun kasb etadi. N.S.Trubetskiyning yozishicha: “Madaniy konnotatsiyalarsiz biror so‘z bo‘lishi mumkin emas, ya’ni qiyosda, solishtirishda qandaydir umumiy qismlar bo‘lishi shart”[2]

Jahon tilshunoslik tarixida rus olimi akademik V.V. Vinogradov tomonidan 1946-yilda e’lon qilingan “Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины” hamda 1947-yili chop etilgan “Основные типы фразеологических единиц в русском языке” kabi mashhur ilmiy asarlari dunyo tillaridagi turg‘un so‘z birikmalarini o‘rganishda katta burilish nuqtasi bo‘ldi. V.V. Vinogradov tomonidan semantik mezonlar asosida rus tili turg‘un so‘z birikmalarini uch tipga, ya’ni “frazeologik chatishma”,“frazeologik birikma”, “frazeologik birlik”ka ajratib klassifikatsiya qilish (tasniflash) g‘oyasi nafaqat rus tilidagi turg‘un so‘z birikmalarini, balki, hech qanday mubolag‘asiz, turli tizimlarga mansub qator jahon tillarining frazeologik boyligini tadqiq qilishda asos bo‘lib xizmat qildi.

A.V.Kunin frazeologiyani leksikologiyaning bir qismi emas, balki alohida bir fan sifatida o‘rganilishi tarafdorlaridan biri edi. U frazeologizmlarni nutqda qo‘llanilishi jihatidan tahlil qiladi va frazeologik birliklarni ayrim guruhlarga ajratadi[3].

Fikrimizcha, turkiy tillar, jumladan, turkman tilidagi so‘zlarning birlashgan funksionallik va semantik birlik xususiyatlari nafaqat turg‘un tuzilmalarning ayrim turlariga, turg‘un shaklga ega bo‘lgan barcha turlarga ham xosdir. So‘zlarning tarkibiy qismlarining elementlari mustaqil leksik birliklarga bo‘linish xususiyatiga ega bo‘lsa, ularning turg‘un bu turlariga xususiyat xos emas: Masalan:

Turkman tilida:

Iň ýamany bolsa ol göze çöp atandyryn, öýdüp çyndan heşelli kakýardy (G.Kulyýew – s.370)[4]

O‘zbek tilida:

Dardiga darmon bo‘lmoq (ikki og‘iz ilik so‘zing ularga bir yil dardiga darmon bo‘ladi (Oybek. “O. V. Shabadalar”[5])

Qoraqalpog‘iston turkmanlari tiliga o‘zbek tilining bilingvizmlik ta’siri sezilarli darajada. Buni frazeologik birliklar misolida ko‘rib chiqamiz.

Ajal(i) yetmoq kimning? o‘lim soati, qazosi yetmoq. Qirq yil qirg‘in bo‘lsa, ajali yetgan o‘ladi. Maqol. Ajal yetsa, jon ayrilar bu tandan. «Murodxon». Jallodlar zulmida og‘ir kun ko‘rdim. Yetmayin ajalim, qutulib qoldim. «Rustam». Bu frazeologik birlik turkman tilida quyidagicha keltiriladi.

Güni (aý-güni) batmak — kazasy dolmak, ölmek. Şu gün seniň günüň batar, Janyň jähenneme ýeter (“Görogly”). Habar düşer: “Pylan kimse ötdi” diýip, “Çyrasy söndi diýip”, “Güni batdy” diýip (Magtymguly).

Aravani baravar tortmoq kim? hamma teng ishlamoq, baravar mehnat qilmoq. Senlarning joning shirin bo‘lganda, mening jonim shirin emasmi? – deb o‘dag‘ayladi Bekka Ziyodulla o‘z navbatida, – aravani baravar tortinglar-da! H.G‘ulom. Mash’al[6].

Öz arabaňy tigirlemek — başgalara azar bermezlik, öz işiň bilen bolmak, öz günüňi özüň görmek, özüne degişli däl zada garyşmazlyk. Hummet aga**,** sen maňa gep öwretjek bolma, gitde öz arabaňy tigirläber (G. Gulow)[7]

Ot bilan it bog’liq komponentli frazeologik o‘zlashma birliklar

Atyň gulagy ýaly — Maňa ikisem atyň gulagy ýaly (“Edebiýat we sungat”). Meniň üçin şol şertleriniň üçüsem atyň gulagy ýaly (H. Derýaýew).

At dakmak — göwnüýetmezlik etmek, kemsitmek. Gezer döşüne kakar. Özgelere at dakar (G. Horramow). Gidenimizden soň näme at daksaň dakyber (B. Gulow). “Erni suwly, sölpi” diýip at dakyp kötekleýärdiler (A. Gowşudow).

Ata çykmak — söweşe şaýlanmak, göreş ýoluna düşmek. Ýarag alyp, ata çykyp, aňly bolsa her ýoldan, Berimli, pähimli hany gerekdir (Mätäji). Indi menem şolar ýaly ata çykyp, obadan gaçgak bolaýynmy? (D. Durdyýew).

It görse, gözi agarar — it hem çydamaz, adam çeker ýaly däl, örän agyr, (kyn ýagdaý hakda). Olaryň görýän gününi it görse, gözi agarar (B. Kerbabaýew). Şol sürýän günlerinden bäri, oňa görkezýänlerini it görse, gözi agarar (H. Derýaýew). Biziň başymyzdan geçenleri it görse, gözi agarar (B. Seýtäkow).

At goýmak (salmak) — çapyp, ýortup gitmek, dazanaklap howlukmaç gitmek, okdurylmak. Görogly bolsa ýigitlerine habar bermek üçin oba at goýdy

[1] Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари. 1997. – 380 с.

[2] Трубецкий Н.С. Поведения и мышления к языку. – М., 1960.

[3] Кунин А. В. Английская фразеология. – М.: Изд. Высшая школа, 1970. – 344 с.

[4] Г. Ачилова. Хәзирки заман түркмен дилинде дурнуклы сөз дүзүмлери. – Ашгабат – 1977. – С. 28.

[5] Ўзбекского – русский словарь. М., 1959, 121 с.

[6] O‘zbek tili frazeologik lug‘ati [Matn] : lug‘at / Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov, Z.Xolmanova, I.O‘razova, K.Rixsiyeva. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi, 2022. – B. 35-45.

[7] Türkmen diliniň frazeologik sözlügi. 2013. – B. 146.

("Görogly"). Şol günüň özünde göni ýazyjylar soýuzyna at goýdy ("Geliň gülşeliň"). Solmaz eje ýeňin çermäp, At salyp ýör her tarapa (K. Gurbannepesow).

Ant içip, awy ýalamak — 1. Janyň-teniň bilen ynandyrjak bolup çalyşmak, söz bermek, wada etmek. Goşa çagamdan bolaýyn, töhmet — diýip, Ata pyçakly ant içip, awy ýalady (B. Öwezow). Togta şäher milisiýasynda günäsini boýnuna alyp, indi şeýle biweç işi gaýtalamajakdygyna ant içip, awy ýalady ("Edebiýat we sungat"). 2. Jögülik edip ynandyrjak bolmak, synjyklyk etmek. Onuň ynanmagy üçin ant içip, awy ýalamadan hem gaýtmaýyn (B. Seýtäkow).

Aýagyny baglamak — öýli-işikli etmek, gelin alyp bermek, öýermek. Muny öýlendirip, aýagyny baglamasak, işiň ula gitmegi mümkin (G. Seýitmädow). ...Indi Hoşgeldiniň aýagyny baglaýmasaň, muny saklap bilmersiň (A. Gowşudow).

Aýagy düşümlisi bolsun! — gelin toýunda "gelen gelin haýyr getirsin, döwletiňiz artsyn" diýlip aýdylýan gutlag.—Tüweleme, aýagy düşümlisi bolsun, aýyň bir bölegi ýaly gelin ekeni — diýdi (H. Deryaýew).—Bolubilýär, kemi ýok. Geliniň ayagy düşümli bolsun! O'zbek tilida yangi kelinning ilk qadami qutlug' bo'lsin. Davlatli kelin bo'lsin degan ma'nolarda keladi.

Bagry daşly — ser. Bagry başly. Ejemiň mydama gözi ýaşly, bagry daşly (A. Gurbanow). Barmagynda ýüzük tylla gaşlydyr, Içinde ot ýanýar bagry daşlydyr (G. Burunow)[1].

Milliy – madaniy hayot bilan bog'liq frazemalar halqning milliy urf-odatlari, to'y bayramlari, milliy kiyimlar, milliy taomlar kabi o'z madaniy dunyoqarashlari zamirida shakllanib, xalqlarning bunday o'ziga xos tomonlari o'z tillida shakllangan frazemalar orqali ifodalanadi.

Turkman tilining lug'at va grammatik tuzilishining rivojlanishida boshqa lingvistik vositalar qatori frazeologizmlar ham katta rol o'ynaydi. Ularning shakllanishi va rivojlanishi jarayoni doimo davom etadi.

Biz ushbu o'rinda turkman tilida hozirgi paytda juda ko'p ishlatiladigan ayrim frazeologik birliklarga etimologik tavsif berishga harakat qildik.

Rezyume. Ushbu maqola turkman tilining grammatik tuzilishi va lug'at tarkibining murakkab muammolaridan biri bo'lgan frazeologizmlarning leksik-semantik, etimologik va grammatik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Resume. This article is devoted to the analysis of the lexical-semantic, etymological and grammatical features of phraseology, which is one of the complex problems of the grammatical structure and vocabulary of the Turkmen language.

Резюме. Данная статья посвящена анализу лексико-семантических, этимологических и грамматических особенностей фразеологии, которая является одной из сложных проблем грамматического строя и лексики туркменского языка.

[1] Ko'rsatilgan ish.2013.16.